

Csapodiné Gárdonyi Klára

Könyv- és könyvtári kultúra Magyarországon
a XIV. és XV. században.

/Tézisek./

Budapest

1989

Kutatásaim alapja és lényege a magyarországi könyvkultúra fennmaradt emlékeinek új szempontú vizsgálata, magának az anyagnak vizsgálata és az újabb irodalom alapján. Közismert, hogy a humanizmus és a reneszánsz kultúra egyik fő területe a könyv, illetve a könyvtár és ezen keresztül a tudományos és művészeti fejlődés. A XIV. és XV. századi magyar könyvkultúra fejlődésével és az ebből levonható tanulságokkal nálunk csak néhány kutató foglalkozik és ezért az újabb eredmények nem mind kerültek be a köztudatba, egy részük felhasználatlanul háttérben maradt.

Kutatási módszeremet három főbb pontban jelölöm meg: a./ a korábbi kutatások anyagának és eredményeinek alapos megismerése és kritikai vizsgálata, b./ ebből kiindulva újabb anyag feltárása, kutatása itthon és külföldi gyűjteményekben, c./ a feltárt anyag komplex vizsgálata, főleg írástörténeti megfigyelések és megállapítások felhasználása, a legújabb szakirodalom bevonása.

Mindebből új tudományos eredmények egész sora adódott. /Anjou Endre bibliája, melynek eredeti tulajdonosát sikerült megfejteni; a Képes Krónika kódexének története, képeinek helyes magyarázata és pontos leírása; az Anjou Legendarium stílusának kritikája; Vitéz János könyvtára és Vitéz szerepe a magyar humanizmus kifejlődésében, a budai könyvtár kódexének írástörténeti és miniatúra-történeti vizsgálata, újabb korvinák felfedezése; a humanizmus elterjedése és hatása a XVI. század elejéig./ Mindezeket a témákat nem a velük való foglalkozás, hanem a kódexanyagra vonatkozó új eredményeim sorrendjében kívánom ismertetni.

Az egyes témák és eredményeim ismertetésénél utalni fogok a megfelelő irodalomra, illetve azokra a tanulmányaimra és munkáimra, amelyek ezekre vonatkoznak.

Végezetül utalni kívánok egyéb területeken végzett irodalmi, tudományos munkásságomra, amely részben XVIII-XIX. századi kiadatlan kéziratokkal, a kéziratok központi katalógusával és kézirat-tári szakmai problémákkal foglalkozik.

Az Anjou Legendárium.

A tárgyalandó anyagok között az időben legkorábbi /XIV. sz. 30-as évei/. Ezzel a témával úgy kerültem kapcsolatba, hogy felkértek, legyek opponense Levárdy Ferenc kandidátusi értekezésének /1976./; a másik opponens Kádár Zoltán volt.

Nálunk először Lukcsics Pál ismertette a Legendárium magyar vonatkozásait, a későbbiekben a magyar művészettörténeti kutatás inkább csak általánosságban foglalkozott vele. Levárdy évtizedeken át foglalkozott a kódex lehető teljes rekonstrukciójával s ehhez minden lehetséges tudományos eszközt felhasznált, így a bolognai trecento művészet alapos ismeretét, a kevés szöveges magyarázattal ellátott képek tartalmi hovatartozásának esztétörténeti meghatározását és vizsgálatokat végzett a kodikológia minden irányu vonatkozásában is. Kutatásai alapján Levárdy arra a végső következtetésre jutott, hogy a kódex 1329-1332 körül keletkezhetett, s megrendelője az akkor uralkodó Róbert Károly magyar király, aki a Legendáskönyvet kisebbik fia, Endre herceg számára készítette. A képeket festő művész személyét abban a Hertul mesterben jelöli meg, akiről fennmaradt okleveles adat bizonyítja, hogy a király festője volt. Ugyanő készítette - Levárdy szerint - a Legendárium befejezése után a kor másik kiemelkedő kódex- emlékét, a Nekcsey-féle bibliát is. Mind a két kódex a király környezetében készült, a Legendárium feltehetően egy olyan szöveg alapján, amely a magyar szentek legendáit is tartalmazta, de amely ma nem ismeretes. A képeket elejétől végig ugyanaz a művész készítette, a műhely segédei csak néhol, - főleg a kódex vége felé - vehettek

részt a munkában; illetve az bizonyos, hogy az összes keretdiszket egy más kéz festette a kódexbe.

Levárdy munkájának leglényegesebb eredménye a kódex anyagának teljes rekonstrukciója, a szétszóródott képanyag helyének pontos megállapítása s mindezek alapján hiányi tartalmának és terjedelmének kikövetkeztetése.

Egyetértünk Levárdyval abban a tekintetben, hogy a Legendárium képei sok rokon vonást mutatnak a korabeli bolognai művészettel. Ami azonban a kódex keletkezési idejét, - ami ezzel szorosan összefügg, - készülése ~~v~~éljét, tulajdonosa személyéé^é illeti, már kérdések és problémák merülhetnek fel. Ezekkel kapcsolatban csupán azt kívánom hangsúlyozni, hogy Levárdy már említett és általam is elfogadott kutatási eredményeinek fenntartása mellett elképzelhető, sőt alátámasztható több vonatkozásban ~~o~~gyon^o feltevés is, amely az övétől eltérő.

A Legendárium keletkezési idejének megjelölésénél már más történészeknél fölmerült olyan álláspont, amely ezt néhány évtizeddel későbbre helyezⁱi. Itt most csak Carlo Gnudi véleményére szeretnék utalni, aki nem is olyan régen foglalkozott a kódexszel s aki szerint a Legendárium a 40-es évek végén, az 50-es évek elején keletkezhetett. Ezt a föltételezést ő is a bolognai művészet^étel hozza kapcsolatba, de annak egy későbbi időpontjával. Ha ezt vesszük alapul, illetve ha ezt elfogadjuk, akkor elesik a Levárdy által feltételezett ~~meg~~rendelő /Róbert Károly meghalt 1342-ben/, valamint a tulajdonos /Endre herceget 1345-ben meggyilkolták/ személye is. Endre herceg személyére és a kódexnek vele együtt Nápolyba kerülésére tulajdonképpen amugy sincs semmi más támpont, csak az, hogy Levárdy közvetlenül az Endre Nápolyba

kerülése előtti években jelöli meg a Legendárium keletkezési idejét. Így problematikusnak látom a Kódex visszakerülését is Nápolyból I. Lajos királyunk hadjáratával kapcsolatban, amire nézve csupán egy közvetett adatból következtethetünk: Giovanni da Ravenna emlékirataiból. Ugyanebből a forrásból azt is megtudhatjuk, hogy a Lajos király által Nápolyból hozott könyvek - Róbert király könyvei - egy része még utközben elpusztult, s a többieket illetően sincs semmi hiteles adatunk a későbbiekre vonatkozólag.

Ugyanakkor konkrét adatunk van arról, hogy Endre bibliája /lásd később/, melyet Róbert királytól kapott ajándékba, a herceg meggyilkolása után is nápolyi tulajdonoshoz került, s még évtizedekig ott is maradt. Ez ugyan csak egyetlen eset, de azt mindenesetre bizonyítja, hogy Endrének külön könyvtára lehetett, amely nem volt azonos Róbert király könyveivel.

Véleményem szerint Levárdynál a kódex tulajdonos személyéhez való föltétlen ragaszkodás tulságosan leszűkíti a kutatás körét más vonatkozásban is. Két bizonytalan feltételezés látszik egymást alátámasztani: az 1329-1332-re datált készülés ideje alapján kellett Endre számára készülnie.

Senki nem vonta eddig kétségbe, hogy a Legendárium a korabeli bolognai művészet stílusjegyeit viseli magán. Az azonban már vitathatónak látszik, hogy melyik időpontban? Levárdy az általa feltételezett korai keltezést részben a bizánci hatás meglétével támasztja alá a kódex képeiben. Hiszen ezt még a jóval későbbi Képes Krónikában /lásd alább/ is meg lehet találni. A Képes Krónika és a Legendárium nagyon hasonló lapszéldíszkeinél, kereteinél is arra kell gondolnunk, hogy ezek stílusbelileg nagyon közeli rokonságban vannak egymással ahhoz, hogy keletkezésük több

évtized zűvolságra lehessen egymástól.

A Gnudi által fölvetett és általunk munkahipotézisként elfogadott későbbi datálás a XIV. század 40-es, 50-es éveire, közelebb hozza egymáshoz a magyarországi és a csehországi miniatura egymással való kapcsolatát, kölcsönhatását is. A már említett keretdisszekbe festett különböző groteszk emberi fejek jellemzőek a cseh miniatúrára és talán megmagyarázzák azt a Levárdy által bizarrnak, Gaudi által groteszk népiességnek nevezett vonást, amit a Legendáriumba festett, a főleg a képanyag vége felé egyre sűrűsödő, naturalisztikusan megfestett borzalmas jeleneteket /pl. 67/2: a sárkány megöli Fülöp apostolt; 72/7: ifj. Jakab apostolt fejbevégezik; 74/11: Bertalant elevenen megnyúzzák stb./ Ide tartoznak a gyakran előforduló szörnyűséges gonosz lelkek és ördögök, melyek közt olyan is van, amelyik leginkább az egyes vidékeken ma is ismert ún. "bűsók"-hoz hasonlít, illetve ezekre emlékeztet.

Lehet, hogy tévedünk, ha ezekben a rémületet kelteni akaró alakokban, jelenetekben idegen, az olasztól eltérő hatást vélünk felfedezni, de egészen bizonyos, hogy ezek nem kerülhettek ki az itáliai művészetből. /Megjegyzem, hogy opponens-társamnak, Kádár Zoltánnak szintén ez volt a véleménye./ Csupán egyetlen példával próbáljuk alátámasztani ezt a feltételezésünket: a Levárdy által is említett Vásári-féle kódexek közül az egyikben négy jelenetből látunk Alexandriai Szent Katalin éltéből, melyek közül az utolsó a lefejezési aktus, de ebben semmi sincs a Legendárium borzalmas jeleneteiből, pedig ezek bizonyára a bolognai művészet termékeiből, a XIV. század negyvenes éveinek elejéről valók.

Meg kell még említenünk egy körülményt, amelyre Levárdy mégoly gondos kutatásai, fejtegetései sem adnak magyarázatot és ez a

Legendáriumban a címerek alkalmazásának teljes hiánya. /Kivéve néhány Szent László életéből vett képet, de ezek nem címerek a szó szoros értelmében, hanem olyan keresztes zászlók, amelyeneket a keresztes lovagok ábrázolásai^{ai}ból ismerünk./ Persze ^e lehetséges, hogy a ma hiányzó cím^lapon, vagy más lapok valamelyikén volt a tulajdonosi cimer, de például teljesen hiányoznak a toulousei Lajost ábrázoló jeleneteknél, akinek egyéni attribútuma volt a magyar-anjou cimer, amelyet a róla fennmaradt képeken mindenütt megtalálhatunk /igy például a Képes Krónika-beli ábrázolásán is/; ez éppen arra vonatkozik, hogy mint Martel Károly testvére neki joga lett volna ennek halála után a magyar koronához, de mivel egyházi rendbe lépett, ő erről lemondott.

Fölmerül tehát a kérdés, mivel magyarázható a Legendáriumban a címerek hiánya? Nem készülhetett-e eredetileg női tulajdonos - esetleg Lokietek Erzsébet /Róbert Károly felesége/ számára? Ez végeredményben megmagyarázhatná a kódex egy részének későbbi Lengyelországba kerülését is. Női tulajdonost sejtett egyébként a kódex elbeszélő jellegű tartalma is.

De gondolhatunk egyházi intézmény /kolstor, iskola/ vagy kiemelkedő egyházi személy tulajdonosságára is.

Ami a kódex festőjének feltételezett Hertul mester személyét illeti, - őrá mind a korábbi, mind a későbbi datálás ráillene, - de az ő személye sajnos azért problematikus, mert a vonatkozó és gyakran idézett oklevélből kiderül ugyan, hogy a királynak volt ilyen nevű festője, de az nem, hogy milyen képekkel "gyönyörködtette" a királyt; Nem biztos, hogy miniatűrakkal, hiszen nem kell, másra gondolnunk, mint a jelenleg Aachenben, a magyar király ajándékából őrzött három táblaképre, melyek Szűz Má-

riát a gyermek Jézussal ábrázolják és igen magas színvonalon. Nincs semmi közvetlen kapcsolat Hertul személye és a Legendárium között, hiszen végeredményben falfestményekre is gondolhatunk, amelyekkel a gótikus templomok tele voltak. Így bár ez egy lehetséges feltételezés, teljes bizonyossággal csak akkor mondhatnánk ki, hogy Hertul mester volt a Legendárium festője, ha erre nézve valamilyen közvetlen bizonyító adat kerülne elő.

Ehhez a témához kapcsolódik Levárdy értekezésének egy egész fejezete, amely a színvizsgálatok^a elméleti és gyakorlati lehetőségeiről szól. Ez még egy fejlődésben levő tudomány, amelytől később még többet várhatunk. Saját kutatási terület~~em~~ az elektrokémiai szinképelevezéstől várnék legtöbbet, ami ha alkalmaznák, lehetővé tenné például egymástól távol őrzött festmények esetében is annak megállapítását, hogy két egymástól távol őrzött tárgyhoz azonos anyagokból készített színeket használtak-e?

Más témakörbe tartozik egy másik kérdés: a Legendáriumban az idősebb Jakab apostolnak tulajdonított hangsúllyal való szerepeltetése. Az, hogy korának egyik legnépszerűbb szentje volt, nem indokolja eléggé azt a körülményt, hogy alakja a leggyakrabban fordul elő a Legendárium megmaradt képei között. Knauz megállapítása szerint /Kortan/ id. Jakab apostol neve csak négy középkori kalendárium-ban fordul elő, ezek közt is csak egy XIV. századi /Esztergomi Breviárium, XIV. sz. első fele, Müncheneri Kódex, Batthyány Boldizsár misekönyve 1489, Esztergomi Breviárium, 1421./

Itt kell még megemlítenünk azt a körülményt, amely némileg megmagyarázza, hogy miért éppen a XIV. század közepe táján tűnt fel az első magas színvonalú kodikológiai emlékek hazánkban. A XIV. század az Anjouk kora Magyarországon. Mindkét nagy Anjou

királyunk a nápolyi Anjou-házból származott és leányágon az Arpád-házzal állott közeli rokonságban. II. /Sánta/ Károly nápolyi király felesége az Arpád-házi magyar király, V. István leánya volt, akiről tudjuk, hogy a kor viszonyaihoz képest tekintélyes magánkönyvtára volt. Az ő unokája volt Károly Róbert. Föltételezhető, hogy ő is már megfelelő könyves műveltséggel érkezett új hazájába. Lehettek könyvek azok közt az ajándékok közt is, amelyeket Mária 1326-ban magyarországi látogatása alkalmával hozott magával. Károly Róbert pedig maga is visszalátogatott Nápolyba, mikor Endre fiát a Johannával/~~Róbert~~ király unokájával/ való eljegyzés céljából oda kísérte. Mivel hosszabb időt töltött ott, közvetlen érintkezésbe került az ottani művel^ttséggel. Érthető tehát, hogy magyarországi udvarában a könyvművészet is fölvirágzott.

Talán úgy tűnik, hogy túlságosan részletesen foglalkoztunk az Anjou Legendárium kérdésével, illetve egy másik kutató, Levárdy Ferenc megállapításaival, de ez azért volt szükséges, mert a vele kapcsolatos nézeteinket nyomtatásban sehol sem közöltük, azok^{at} csak az Akadémia irattárában levő opponensi véleményünkben fejtettük ki.

Anjou Endre Bibliája.

A továbbiakban Anjou Endre Bibliájának fogjuk nevezni ezt a rendkívül gazdagon díszített kódexet, mivel hosszú évek kutatásai során meggyőződhetünk arról, hogy ez a könyv Endre herceg számára készült.

Nemcsak a magyar művészettörténet, de meglepő módon az olasz sem foglalkozik eleget a Nápolyban virágzó protoreneszánsz művészettel, melynek egyik virágzó ága volt a kódexfestő művészet, amelynek viszonylag nagy mennyiségű emléke maradt fönna s amely ránk nézve azért is jelentős, mivel kétségtelenül hatással volt a hazánkban is virágzásnak indult miniatúrafestészetre.

A most ismertetésre kerülő kódex már a múlt században is ismeretes volt, de csak mint Anjou Biblia, mert bár lapjai tele vannak egy és ugyanazon címerrel, azok, akik foglalkoztak vele, nem tudták megállapítani, hogy kié a címer, illetve hogy kié volt a biblia. Ez nekem kétséget kizáróan sikerült és ezért nevezhetjük most már a föntebb megadott néven. Balogh Jolán ugyan látta a kódexet és azt is megállapította, hogy benne megtalálható a magyar származású Mária királyné képe, de ezen az egy említésen kívül további kutatásokat nem folytatott a könyv eredetét illetően. Magam a kódex létezéséről sem tudtam, amikor egy belga tanár meglátogatta az Országos Széchényi Könyvtárt. Mint a kéziratár akkori vezetője, én mutattam be neki a Széchényi-terem tárlóiban kiállított kódexeket. A Képes Krónikához érkezve a tanár, aki ezt most látta először, megemlítette, hogy ott, ahol ő él /Mecheln, másként Mechelen/, az egyház szemináriumában őriznek egy bibliát, amelynek díszítése igen erősen hasonlít a Képes Krónika miniatúráihoz. Meg-

ígérte, hogy fog küldeni nekem színes diapozitiveket, amelyeket ő maga készített a mechelni kódexről. Ez egy fél év múlva meg is történt, de nemcsak 100-nál több pontosan felcímkézett diapozitív érkezett, hanem a kódexre vonatkozó cikkek, tanulmányok szövege is, részben gépiratban, részben mikrofilm^{en}en. A tanulmányok részben német, részben francia nyelvűek voltak; a flamand nyelvűek le voltak fordítva németre. Így minden akadály elhárult, hogy az érdekes témával való foglalkozásban elmerülhessek. Hamarosan világossá vált előttem, hogy a jelenleg átfestett címerek alatt egy másik címer volt, Anjou Endréé. Ennek bizonyításául minden forrást felhasználtam és mi^helyt alkalman adódott, egy külföldi tanulmányutam alkalmával ellátogattam Mechelnbe is. Már az első bepillantás a kódexbe meggyőzött arról, hogy föltevés^{em} helyes volt, de azért néhány év múlva ismét elutaztam Belgiumba. A kódexet közben letétbe helyezték a löweni egyetem Faculiteit der Godgeleerdheit könyvtárában. Itt alkalman volt még egyszer alaposan foglalkozni vele.

Előadást tartottam róla az Irodalomtudományi Intézetben, amelyen néhai Dercsényi D^ozsó elnökölt és nagy örömmel üdvözölte fölfedezésemet. Egyébként a tudományos közvélemény nem foglalkozott vele különösebben, jóformán tudomást sem vettek róla azok, akiket érdekelhetett volna.

A biblia érdekessége a mi számunkra elsősorban annak magyar vonatkozása.

Ennek a bibliának szövege teljes Ó- és Újszövetség. Csúpán az elején hiányzik Szent Jeromos előszavának első hat fejezete. A végén megtalálható Pseudo-Remigius Autissiodorensis betűrendes kommentárja a bibliában előforduló héber nevekhez.

A kódexben elejétől végig ugyanazt a tulajdonosi cimert láthatjuk: kék alapot középen vízszintes arany pólya szel át, amely fölött és alatt 3 - 3 arany csillag lebeg; a felső csillagok fölött négyágu vörös tornagallérral. A cimerek különböző alaku keretét mindenütt piros-fehér színű háromszögekből álló fogaztat keretezi be. Ez a cimer Niccolo Alifeé, aki 1332-től kezdve 1367-ben bekövetkezett haláláig a nápolyi Anjou uralkodók hű embere, titkos tanácsosa és kancellárja volt, s aki a kódex 308. fóliójának bejegyzésében is tulajdonosként van feltüntetve.

Alife cimere azonban mindenütt egy másik, korábbi cimerre van ráfestve, ami kétségtelenül bizonyítja, hogy a kódex nem az ő számára készült, illetve hogy nem ő volt a kódex első tulajdonosa. Ki volt tehát az első tulajdonos? Nyilvánvalóan az, akinek a cimert Alife cimerével festették át. Annyi mindenesetre bizonyos, és a legtöbb cimernél a lap versoján világosan kivehető, hogy az eredeti cimert egy balharánt pólya szelte át. Ezen az alapon már két első tanulmányomban mint valószínűséget fölvetettem, hogy az átfestéssel eltüntetett cimerek és így a kódex eredeti tulajdonosa a szerencsétlen sorsu Anjou Endre, nápolyi Johanna meggyilkolt első férje, Róbert Károly magyar király fia volt, akinek cimere ma is látható siremléken a nápolyi dómban, a harántpólya két oldalán két-két liliummal.

A kódex 50. fólióján az alsó lapszélkeretben látható Alife-cimert Van Schoute professzor vörös szinszűrő alatt lefényképezte s a felvételen pontosan kivehető az eredeti ezüst-vörös-ezüst harántpólya. Kiderült ugyanis, hogy nem egyszerű harántpólyáról van szó, hanem olyanról, amely ezüst-vörös-ezüst harántozott.

A vörös-ezüst színek a középkori magyar címer színei, s az is nagyon valószínű, hogy a címerek körül látható piros-fehér háromszögek szorukat Endre címeréből hagyták meg, minthogy ezek nem tartoznak Alife címeréhez. Az átfestett címermező alatt egyes korábbi kutatók arany liliumok nyomát is látni vélték /Maere, Dequeker/. Ezért is gondoltak Duc de Berry tulajdonosi címerére, amit alátámasztana, hogy a kódex végén ultraibolya megvilágításban van egy bejegyzés, hogy a kódex a XV. század elején a bibliofil herceg tulajdonában volt. De ez a föltevés már csak azért sem elfogadható, mivel Alife - mint említettük, - 1367-ben halt meg, a Duc de Berry pedig csak 1340-ben született.

A Bibliának még egy különleges érdekességű kulturtörténeti jelentősége van, amelyet csak akkor ismerhetünk fel, ha alaposan megvizsgáljuk miniaturáit. Ezek ugyanis nemcsak a bibliai szöveget illusztrálják, hanem a kor történetének politikai viszonyaira utalnak, amit már a kódex korábbi ismertetői /pl. Maere/ is észrevettek, de nem tudták őket megfejteni. Az Anjou-ház története, valamint összefüggései a magyar politikai viszonyokkal nem voltak olyan mértékben ismertek előttük, hogy ezeket a képeket és jelentésüket föl tudták volna ismerni, mint az alábbiakból ki fog derülni. Méltán nevezhetjük ezeket "történelmi miniaturák"-nak, melyeket érdemes részletesebben ismertetni.

A szöveg kezdete előtt - bibliában elég szokatlanul - két egymással szemközti lapon két teljes oldalt betöltő miniatura látható, amelyek közül az 1^v-n Róbert király glorifikációját, vele szemközt pedig a fol 2^r-n három egymás fölé helyezett képsorban a nápolyi Anjou-ház tagjait genealógiai sorrendben ábrázolta a miniátor. Az első képen, amelynek felirata: "Rex Robertus, rex

expertus in omni scientia", a trónon Róbert király ül /II. Károly és magyarországi Mária harmadszülött fia/, melynek baldachinját nyolc megszemélyesített erény tartja, míg ugyanezen alakok lábánál a velük ellentétes bűnök torzalakjai láthatók. A király trónkarpitját a nápolyi cimer disziti: kék alapⁿarany lilimok, fölöttük ötágu vörös tornagallér.

A Bibliával foglalkozó korábbi kutatók előtt is ~~ma~~ világos volt, hogy Róbert király képe nem azért került a Bibliába, mintha az az ő számára készült volna, hiszen az első tulajdonos cimere - ha korábban ismeretlen volt is - láthatóan nem egyezik a nápolyi cimerrel. Róbert király itt bizonyosan azért szerepel, mert ő volt a kódex készíttetője, megrendelője, illetve ajándékozója. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy még életében rendelte meg azt valaki számára, aki nem lehet más, mint az első tulajdonos, Endre herceg. A király erényeinek ábrázolása /ami ugyan önmagában nem szokatlan e korban/ itt nyilván azt a célt szolgálja, hogy példaképként álljon Nápoly majdani uralkodója előtt.

A Róbert király ábrázolásával szemközt látható genealógiai képek három egymás fölötti jelenetében mindenütt középen egy király és királyné ül egymás mellett, a két személy cimerének heraldikai elemeivel diszitett háttér előtt.

A felső sorban a dinasztiaalapító I. Károly és felesége, Provence-i Beatrix látható, lovagokkal - a felirat szerint "bárók"-kal - körülvéve. Baloldalt a királyné mellett diszes ruhában Artois Róbert áll, aki I. Károly halála után, utódának, II. Károlynak az aragón fogságból való kiszabadulásáig a régens herceg tisztét töltötte be. A feléje forduló királyné karmozdulata és jobbkezének fel-emelt két ujja arra a jelenetre mutat, amelyen a király megkoronázza

előtte térdelő fiát, II. /Sánta/ Károlyt.

A képsorok egységes elrendezésük abban a tekintetben is, hogy baloldalt mindig a királyi család tagjai, jobboldalt /cimer-tanilag/ a trónörökös, illetve trónörökösként szóbajöhető alakok állnak. Így a középső sorban II. Károly és felesége, Arpádházi Mária ülnek a trónon. Mellettük baloldalt leányaik, jobb oldalt fiaik a kép felirata szerint örökösök /"heredes regis"/ állnak. II. Károly és Magyarországi Mária házasságából 14 gyermek származásáról tudunk. A jobb oldalt álló három fő alak: Martell Károly, Toulouse-i Lajos és Róbert, előttük két egyforma arany ruhába öltöztetett gyermekalak térdel. A képeknek még Róbert király életében kellett készülniük, amikor még érvényben volt az az 1333-ban kötött szerződés, amely szerint Endre és Johanna öröklék majd a nápolyi trónt. Így a gyermekek ábrázolása erre vonatkozik, mivel az egyik leány, a másik fiú. A trónöröklésre való célzást az is bizonyítja, hogy Mária királyné beleegyező mozdulattal mutat rájuk s hogy Endre vállára nagyatyja, Martell Károly, Johannára pedig az ő nagyatyja, Róbert király helyezi pártfogólag a kezét.

A genealógiai képek harmadik sorában Róbert király és második felesége, Mallorkai Janka ülnek középen a trónon. Róbert jobbjaiban a fiatalon, csatában elhunyt Károly calabriai herceg áll. Mögötte vadászsolymot tartó ifju, aki Károly halála után a trónörökös címet megkapta s aki nem lehet más, mint Anjou Endre. A királynétól balra Calabriai Károly felesége, az ugyancsak korán meghalt Valois Mária; az utábbi előtt ugyancsak két gyermekalak térdel: a házaspár gyermekai, Johanna és Mária, /akik itt nem a trónörökösöket megillető oldalon, hanem a másik oldalon, a családtagok helyén állnak./ Ezt a képet aligha lehet másképpen értel-

mezni, mint úgy, hogy az Róbert királyt szűkebb családjának körében ábrázolja. - A király lába előtt csuszó alakban a könyv készítőjét, illuminátorát vagy másolóját sejtjük.

Nehéz volna más magyarázatot találni egy bibliában a nápolyi királyi ház leszármazását ábrázoló képekre, mint azt, hogy ezeket azért festették az Endre hercegnek szánt kódexbe, hogy megismer- tessék a messziről jött herceggel a családot és történetét, s egyúttal kijelöljék az ő helyét.

A középső sorban Martell Károlyt a miniátor megdicsőült arccal ábrázolta. Feltehetően ismerte Dante Commediájának azt a passzusát a Paradiso VIII. énekében, ahol Martell Károly mint fénytől sugárzó alak jelenik meg. Dante és Martell Károly 1294-ben személyesen is találkoztak Firenzében és kölcsönös, meleg barátság alakult ki köztük. /Koltay-Kastner/.

A kódex további lapjain - részben az egyes lapok alján, részben szövegkezdő iniciálékban - olyan alakos képek, illetve jelenetek láthatók, amelyek több esetben Endrére, vagy Johannára, vagy mindkettőjükre vonatkoztathatók, de összefüggésben vannak a megfelelő bibliai szöveggel is. Több jelenetben szerepel ugyanaz a szelíd arcú, szőke hajú, szakálltalan ifjú, rendszerint narancs-sárga ruhában és mellette vagy tőle függetlenül egy Johanna arcvonásait viselő nőalak, rendszerint kék ruhában, koronával a fején. De nem egyszer szerepel maga Róbert király is. Ezeket itt most nem kívánom részletezni, mivel tanulmányaimban részletesen foglalkoztam velük. Csupán a Biblia 307^V lapján /utolsó lap az Apokalipszis kezdete előtt/ lent szabálytalan ötszögletű keretben a fiatal, szakálltalan, trónon ülő királyt említjük, fején arany korona, mely alól kilátszik szőke haja. Egyik kezében jogar /amely

fehér és nem arany!/, a másikban arany országalma. Ruhája szürke, köpenye rózsaszín, mögötte a háttér kék alapon aranyliliomos. Ez az alak nem lehet más mint Endre, akinek tragikus történelmi szerepe általánosan ismert. Megemlíjtük itt azt is az Amerikában /Kress Foundation. Lowe Art Museum. University of Miami. Coral Gables. Florida/ őrzött triptichont, amelynek valószínű készítője Lippo Vanni s amelyen donátorként van ábrázolva Lokietek Erzsébet királyné és fia, Endre. A triptichon Endre-ábrázolása és a bibliai "fiatal király"-ábrázolás összevetése teljesen meggyőző a hasonlóság tekintetében. Igaz, hogy a festményen arcát félprofilban látjuk, a bibliai : fiatal király pedig a nézővel szemben ül, mégis tagadhatatlan, hogy hasonlóság nyilvánul meg a mandulavágású szemekben és a rendkívül szelíd arckifejezésben. /E. Sniezinska-Stolet tanulmánya ismerteti a festményt./

Az elmondottak alapján kétségtelennek tartjuk, hogy Róbert király a Bibliát Anjou Endrének, a calabriai hercegnek szánta. Diszitását még Róbert király életében - 1341-1342-ben - készíthették el. A genealógiai képeken - mint már említettük - Endre még mint nápolyi trónörökös szerepel. De a Biblia nem készült el teljesen Róbert király életében. Hogy pontosan mikor került Endre birtokába, nem tudtuk megállapítani.

Endre meggyilkoltatása után Johanna átfesttette az összes cimereket hűséges kancellárja, Niccolò Alife cimerével. /Följegyezték róla, hogy mindentől igyekezett megszabadulni, ami Endrére emlékeztette./

Az itt elmondottakat következő tanulmányainkban fejtettük ki részletesen:

De eerste eigenaar van de Anjou-Bijbel te Mechelen. - Overdruck
uit de Handelingen van de Kon. Kring voor Oudheidkunde.

Letteren en Kunst van Mechelen. LXV. 1971. 49-64.

Der erste^t Besitzer der Anjou-Bibel zu Mechelen. Gutenberg Jahrbuch 1972. 26-31.

The Bible of Andrew Anjou. Acta Historiae Artium. 1976. 89-105.

Anjou Endre Bibliája. Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorból. Szerk. Székely György. 387-406. /Memoria Saeculorum Hungariae 4./

A Képes Krónika.

A XIV. század középső évtizedei a magyarországi kódexfestészet tetőfoka. Két legkiemelkedőbb ránkmaradt darabja - amelyet szépségük a kor európai kódexfestészetének is az élvonalába emel, - a Nekcsey-biblia és a Képes Krónika /korábbi elnevezése szerint Bécsi Képes Krónika/. A kettő közül az elsővel nem volt módomban eredetiben foglalkoznom. Fakszimile kiadása pedig csak nemrég jelent meg, s bármilyen kiváló teljesítménye a nyomdaiparnak mégsem pótolhatja az eredetinek autopsziával való vizsgálatát, különben sem a teljes kódex hasonmása, csak bő válogatás belőle. Ezért a rá vonatkozó nézeteimet itt nem fejtem ki.

Bőségesen volt alkalmam azonban a Képes Krónikával való foglalkozásra. Nemcsak azért, mert ezt az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára írzi, hanem azért is, mert megbízást kaptam arra a Helikon Kiadótól, hogy Dercsényi Dezső és Kristó Gyula mellett a fakszimile-kiadáshoz magam is tanulmányt írjak /A kódex leírása és története/, valamint hogy magyarázatokkal kísérem a Képes Krónika egész tartalmán végig vonuló gazdag illusztrációs anyagot.

Ennek a feladatnak a teljesítése több hónapi munkát igényelt, mert addig néhány miniaturához fűzött fatélagos megjegyzéseken kívül a képek leírásával, magyarázatával még senki sem foglalkozott.

Ami magát a kódexet illeti, itt csak néhány fontosabb mozzanatra akarom föl hívni a figyelmet, főleg olyanokra, amelyekre nézve a vélemények még ma is eltérőek egymástól. Ilyen minajárt

magának a kódexnek a datálása. Voltak, akik aránylag késői időpontra gondoltak, de ennek ellenemond az a körülmény, hogy a király címerei közt nem szerepel a lengyel cimer, pedig annak viseléséhez már 1360-tól kezdve joga volt. Stiluskritikai érvek is a korábbi datálás mellett szólnak. A magam részéről tehát - ugyanugy mint Dercsényi Dezső - azt tartom, hogy a szöveget kezdő 1358-as évszám nem pusztán a szöveg megírásának évét, hanem a kódex készítése kezdetének évét is jelöli.

Bár a köztudatban erősen meghonosodott és olykor még tudományos területen is újra fölbukkanó szerzőnév, Kálti Márk, tekintetében a magam részéről Karsai Géza megállapításához csatlakozom, hogy a föltételezett név teljesen ingatag alapon nyugszik, tehát helyesebb ismeretlen szerzőről beszélni.

A kódex legvitatottabb pontja a fol. 1° lap miniaturáján látható Alexandriai Szent Katalin ábrázolása a szövegkezdő inicialéban. Ebben fönt Alexandriai Szent Katalin alakja látható, előtte térdelő királyi pár jelenik meg, minden valószínűség szerint Nagy Lajos király és felesége, Kotromonics Erzsébet. Ennek a képnek az alapján több neves kutató arra következtetett, hogy a kódex Nagy Lajos király elsőszülött leányának, Katalinnak és a későbbi orleansi hercegnek az eljegyzésére készült ajándéku. Ez a vélemény azonban nézetünk szerint téves. Katalin hercegnő csak 1470-ben, a vőlegénynek kiszemelt orleansi herceg meg éppen 1372-ben született. Az eljegyzés tehát csak ez után történhetett, akkor pedig teljesen érthetetlen lenne a lengyel cimer hiánya a kódexből, hiszen Lajos akkor már lengyel király is volt.

Véleményünk szerint az Alexandriai Szent Katalin képnek

más magyarázata van. A királyi pár, amelynek soká nem volt gyermeke, gyermekáldás^{ért} imádkozik a szenthez, akinek ilyen esetekben segítő közbenjárásában reménykedtek. Hogy éppen Szent Katalin van a kezdő képben annak még más indokai is vannak. Katalin nevű ^{lány}lánya volt Károly Róbertnek is, azon kívül a királyné, Kotromanics Erzsébet V. István magyar király Katalin nevű lányának dédunokája volt, szerepeltetése tehát az Arpádházzal való kapcsolat hangsúlyozását is jelenthette. Lajos király és felesége egyébként különösképpen tisztelték ezt a szentet. Ezért építtetett a király Székesfehérvárott is Katalin-kápolnát, amelybe végül temetkezett is.

A kódex későbbi sorsával kapcsolatban azt a megállapítást tettem, hogy benne Vitéz János kezétől származó emendálások vannak, tehát a Képes Krónika megfordult Vitéz kezében, vagy úgy, hogy egy ideig saját kezében volt, vagy úgy, hogy akkor már a Corvina Könyvtárban volt s Vitéz már korvinák módjára ezt is emendálta. Még további vizsgálatokra szorul az a kérdés, hogy vajjon a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában K 32 jelzet alatt őrzött Nagyenyedí Kódex a Képes Krónika eredeti példányáról készült-e 1462-ben. A pontos filológiai szöveg összehasonlítás még eddig nem történt meg. Mindenesetre, ha a Képes Krónikát 1462-ben a Fiszántúlon másolták le, akkor az a körülmény megerősitené azt a lehetőséget, hogy a kódex akkor Vitéz János birtokában volt.

Ami a kódex illuminálását, képeit illeti, itt csak annyit jegyzünk meg, hogy stilusa szorosan kapcsolódik a korabeli /XIV.

nápolyi-sienai kéziratok diszítéséhez, az alakok pedig inkább
franciás,^{az} egyes képkeretek pedig kifejezetten bizánci előképekre
utalnak. Sajnos a miniátor személyét illetőleg nem látjuk bizo-
nyítottak sem "Hertul mester", sem Medgyesi Miklós személyét,
illetve illuminátori tevékenységüket, amint ezt a véleményünket
már az Anjou Legendáriummal kapcsolatban kifejtettük. Egyáltalán
semmi okunk nincs föltételezni, hogy a kódex illuminaturái lettek
volna azok a festmények, amelyekben a király gyönyörködött.

A Képes Krónika fakszimile kiadásai és benne ismertetett tanul-
mányunk, illetve a képleírások:

Budapest 1964. /magyarul/

" 1968. /németül/

" 1969 /angolul/

" 1987. /magyarul/

Ismertetések: Mályusz Elemér: A Képes Krónika kiadása. /közép-
kori kutatóink kritikus kérdései. Budapest 1974. 167-186.

Lülfing, Hans: Bilderchronik. Deutsche Literatur-
zeitung. 1970. 387-391.

Vitéz János és könyvtára.

Az Itáliával való kapcsolat, amely a XIV. század folyamán olyan nagy eredményeket hozott Magyarország számára a kultúra minden területén s így a könyvkultúrában, Zsigmond király és császár idejében is fennállott, de egészen más jellegű volt, mint Anjouházból származó királyaink idejében. Az ő tulajdonából is maradtak ugyan fenn könyvei, de egy sem olyan fényes kiállítású, mint az előzőkben ismertettek. Nem a kódexfestészet kiváló alkotásai, hanem inkább olyan művek, amelyek tartalmilag fontosak, amennyiben az itáliai humanizmus szellemét kezdték közvetíteni, elterjeszteni hazánkban. Csak példaként hozzuk fel Seravalle latin Dante-fordítását, melyet a fordító Zsigmondnak ajánlott s egy példánya Egerben fennmaradt.

Zsigmond szerepe a hazai humanizmus terjedésében természetesen csak uralkodásának második felében teljesebb ki és ebben nagy szerepe van a konstanzi és a bázeli zsinatnak. Ide ugyanis Zsigmond magával vitte - kíséretül - az óbudai egyetem professzorait, akik itt kapcsolatba kerültek azokkal a humanistákkal, akik Itáliából ide eljöttek s főleg szívesen foglalkoztak, hogy német és svájci kolostorokban az antik szerzők még megtalálható, elveszettnek hitt művei, kéziratai után kutassanak. Eljött Itáliából a korai humanizmus egyik legkiválóbb tudósa, Pier Paolo Vergerio is, aki Zsigmond hívására vele jött Magyarországra s haláláig /1444/ itt is maradt. Vergerio jelenléte és működése a magyarországi humanizmus létrejöttének legjelentősebb pontja

Ahogy Huszti József írta: Aki megtalálja a kapcsolatot Vergerio és Vitéz egymáshoz való viszonyához, az meg tudja fejteni azt a rejtélyt, hogy hogyan vált Vitéz humanistává. Vergerio nélkül nem lett volna Vitéz János, Vitéz nélkül nem lett volna Janus Pannonius és kettejük nélkül nem lett volna magyar humanizmus.

Husztinak ez a kijelentése adta az indítékot számunkra, hogy kezd~~ő~~tünk foglalkozni Vitéz János személyével és könyvtárával, mint az első magyarországi humanista könyvtárral. Kutatásaink eredménye az a monográfia, amely 1984-ben jelent meg, címe: Die Bibliothek des Johannes Vitéz. Ugy gondoljuk, ebben a munkánkban sikerült feleletet adni Huszti József fölvetett kérdésére. Munkánkat és eredményeit röviden a következőkben ismertetjük:

Munkánk három fő részből áll: 1. Vitéz János életutja /származása, neve, Vergerioval való kapcsolatai, a váradi és az esztergomi udvar, Vitéz humanista képzettsége./ 2. Vitéz János könyvtára. 3. A fennmaradt hiteles, illetve az elveszett, de adatokból ismert Vitéz-kódexek részletes kodikológiai ismertetése, jegyzéke.

1. Vitéz János származásával, családjával és nevével kapcsolatban azt állapítottuk meg, hogy ő maga és közvetlen kortársai őt sohase nevezték Vitéznek, hanem mindig Zrednainak, vagy csak egyszerűen János püspöknek, érseknek. A Vitéz nevet először csak Bonfini használta és azóta honosult meg a köztudatban és ezért keresték /Frakbói/ eredetét egy magyarországi Vitéz nevű családban. Bonfini tévedését vagy az okozta, hogy az ő nővére, Borbála, Janus Pannonius anyja, egy Vitéz nevű emberhez ment férjhez és ez megmagyarázná Janus Pannonius "Janus Pannonius Vitesius" nevét, ahogyan ő a sevillai Janus-kódexekben szerepel.

Vagy pedig Bonfini az ő korában élt s köztudomás szerint az egykori esztergomi érsekkel rokonágban álló "ifjabb Vitéz János" püspök nevét keverte össze vele. Mindenesetre az ő személyével kapcsolatban már annyira megrögződött a köztudatban a "Vitéz" név, hogy most már mindenképpen ezt kell használni.

Ami a Vergerio-problémát illeti, sikerült olyan köteteket találnunk, melyekben világosan fölismerhetők Vergerio kézjegyei, bejegyzései. /Ezeket a kézírásokat minden esetben összehasonlítottuk Vergerio egyetlen fennmaradt autográf kéziratával./ Ugyanezekben a kódexekben Vitéz emendálásai is megtalálhatók, tehát föltételezhető, hogy Vergerio könyvtára, vagy legalább annak egy része az ő halála után Vitéz birtokába került, akinek udvarában Váradon Vergerio gyakran tartózkodott. Ebben a kapcsolatban keresendő tehát Vitéz humanista műveltségének alapja.

Vitéz saját korának hazánkban legműveltebb embere volt. Ezt elismerték róla kortársai is, akik műveiket neki ajánlották: Enea Silvio Piccolomini, a későbbi II. Pius pápa, Nicolaus Modrusiensis, Andreas Pannonius, Georg Peuerbach, Georgius Trapezuntius, Johannes Regiomontanus, Johannes Argyropulos stb. Műveltségének bizonyítéka könyvtárának tartalmi gazdagsága. Külön bizonyossága humanista műveltségének, hogy korában szokatlanul görögül is tudott, könyvtárában a latinokon kívül görög könyvek is voltak.

2. Vitéz János könyvtáráról körülbelül egy évszázaddal ezelőtt Fraknói Vilmos írt tanulmányt, amely a maga korában jelentős teljesítmény volt, de ma már természetesen nem felel meg a modern követelményeknek, nem is beszélve arról, mennyivel

több hiteles Vitéz kódexet sikerült azóta föl kutatnunk s számbavettük mind²őket az adatokat, ^{is} amelyek egykor megvolt, de elveszett könyveire vonatkoznak. Ez a könyvtárismertetés teszi ki monográfiánk második részét. Ebben a részben foglalkozunk a kutató-elődök munkásságával, a könyvtár fejlődésének szakaszaival, a könyvtár kapcsolataival Janus Pannoniusszal és a Corvina-Könyvtárral, a kódexek írásával és illuminálásával, a könyvtár föltételezhető nagyságával, tartalmi összetételével, a könyvtár további sorsával.

Ezzel az utóbbi kérdéssel kapcsolatban megcáfoltunk egy nagyon elterjedt, de teljesen alaptalan föltételezést, hogy tudniillik Vitéz János könyvtárát bukása illetve halála után Mátyás király a saját könyvtára számára lefoglalta volna. Számos Vitéz-kódexről ugyanis sikerült megállapítanunk, hogy Beckensloer, a Mátyás királyt hűtlenül elhagyó és Salzburgba menekült érsek vitte oda magával./Ezek a ma Bécsben és Münchenben található kódexek ma is magukon hordják az egykori salzburgi jelzeteket/. Ha pedig Beckensloer 1476-ban Esztergomból magával vihette a legszebb Vitéz-kódexeket /pl. a háromkötetes müncheni Livius!/, akkor semmiképpen nem kerülhettek azok 1472-ban a Corvinába. Vitéz kódexei tehát ottmaradtak Esztergomban és azoknak a kivételével, amelyeket Beckensloer magával vitt Salzburgba, ott pusztultak az esztergomi várban a török hódoltság idején.

3. Munkánk kodikológiai része 120 tételben tartalmazza valamennyi hiteles, kétes, tévesen megállapított Vitéz-kódex leírását kritikai jegyzetekkel, valamint azokat a korvinákat, amelyekben - bár nem Vitéz tulajdonából valók - de Vitéz emendálásai láthatók és ugyancsak az elveszettekre vonatkozó adatokat.

A ma ismert hiteles Vitéz-kódexek száma 34 /az egykor föltételezhetően volt 500 kötetből/, ezekből 10-et a magam kutatásai során találtam. A Vitéz által emendált, de nem az ő tulajdonában, hanem a Corvinából fennmaradt kódexek száma 39 /mind a magam megállapítása./

A Vitéz János könyvtárával kapcsolatban megjelent munkáim:

Die Bibliothek des Johannes Vitéz. Budapest 1984. /"Studia Humanitatis". Hrsg. v. T. Klaniczay. 6./

Vitéz János könyvtára. /Janus Pannonius. Tanulmányok. Szerk.

Kardos Tibor és V. Kovács Sándor./ Budapest 1975. /Memoria Saeculorum Hungariae. 2./

Die Bibliothek des Erzbischofs Johannes Vitéz. Gutenberg Jahrbuch 1973. 441-447./

Vitéz János ismeretlen levele egy 1471 körül keletkezett kéziratban. Magyar Könyvszemle 1979. 369-372.

Ismertetések jelentek meg külföldön a "Die Bibliothek des Johannes Vitéz"-ről: Biblos. /Wien/.

Zentralblatt für Bibliothekswesen . /Berlin./

Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. /Berlin/.

Bibliothèque d'Humanism^s et Renaissance.

A Corvina Könyvtár.

Mátyás király humanista egyéniségének, igazi reneszánsz uralkodóvá válásában igen nagy szerepe van annak, hogy gyermek- és fiataalkori nevelését Vitéz irányította, hogy uralkodásának első szakaszában legfőbb tanácsadói Vitéz és Janus Pannonius voltak. A Corvina Könyvtár sem jött volna soha létre Vitéz János könyvtárának példája nélkül. Így a két könyvtár tanulmányozása is csak együtt lehetséges. Ez az oka annak, hogy az utóbbi évtizedekben végzett kutatásaim tulnyomó részben ezzel a két könyvtárral kapcsolatosak.

Kutatásaim során számos addig ismeretlen korvinát sikerült fölfedeznem, problémákat tisztáztam egyes korvin kódexekkel kapcsolatban nagyszámu értekezésben. Mégis a Corvinával kapcsolatos kutatásaim két fő vezérfonala: ezeknek a kódexeknek írás- és illuminatura-vizsgálata volt. Az írás, a scriptorok vizsgálata olyan terület, amelyet a korábbi kutatás teljesen figyelmen kívül hagyott, pedig értékes segédeszközül szolgál addig ismeretlen, vagy kétesnek tekintett korvinák hitelességének vizsgálatában. A korvinák írásaival összefoglaló módon két helyen foglalkoztam. Az egyik a férjemmel közösen írt Bibliotheca Corviniana, amely gazdag illusztráló anyaggal együtt sok kiadásban jelent meg magyarul és több idegen nyelven. A felületes szemlélő hajlandó ebben a rendkívül díszesen kiállított kötetben pusztán bibliofil kiadványt látni, pedig ez a Corvina Könyvtár modern monográfiája: története, minden vonatkozásu ismertetése, a fennmaradt hiteles

korvinák korpusza, az egyes kötetek legszebb lapjainak szakszerű ismertetése.

A kötet ugyan közös munkája két társszerzőnek, mégis rámutatok arra, hogy elsősorban az írástörténeti, miniaturatörténeti rész és a képleírások benne a saját munkám.

A korvinák írásával és illuminálásával összefoglalóan foglalkozó másik munkám kandidátusi disszertációm volt: "A korvinák kodikológiai problémái: írás és miniatura". Ez azonban nyomtatásban nem jelent meg, csak gépelt példánya található meg a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában, illetve az Országos Széchényi Könyvtárban. /Nyomtatásban csak a rövid tézisek jelentek meg./

Az írástörténeten és művészettörténeten kívül gyakran segítségként kellett használnom a heraldika és a szimboliztika eredményeit is. Hiszen a cimer nemcsak a tulajdonos megállapítása szempontjából döntő fontosságú egy kódexnél, meg segít a datálásban, hanem a cimerek egyes részleteinek, összetételének, színezésének megfigyelése szilárd eszközként segít hozzá a miniátor kilétének megállapításához, éppen a korvinák esetében fontosak ezek a megfigyelések.

Az írástörténet körében külön hangsúllyal foglalkoztam Petrus Cenninius munkásságával, aki számos kódexet másolt /és részben illuminált is/ Mátyás király számára. A Cenninius-kutatás vezetett arra, hogy a Vatikáni Könyvtár kézirattárában fedeztem egy addig ismeretlen korvinát, a Sidonius Apollinaris, ~~és~~ Serenus Sammonicus és Benedictus Crispus orvosi műveit tartalmazó korvinát. /Vat. Palat. Lat. 1587./

Az írásvizsgálat, Vitéz János sajátkezű emendálásainak föl-
ismerése vezetett arra, hogy az Egyetemi Könyvtár Konstantiná-
polyból érkezett kódexei közül ^{nyolc} kettőnek hiteles korvina-voltát
sikerült megállapítanom, olyan kódexekét, amelyeket eddig csak
nagy fönttartással lehetett mint kétes darabokat számbavenni.
/Cod. Lat. 12. Panegyrici Latini; Cod. Lat. 31. Terentius./

Csak mellékesen jegyzem meg itt, hogy a madridi Wilhelmus
de Conchis-korvina végén ultraibolya lámpa segítségével föl-
mertem Vitéz Jánosnak egy hosszabb, addig ismeretlen bejegyzését.

A képek magyarázatában majdnem egészen töretlen területen
kellett járnom, mivel korábban - a Magyarországon őrzött kor-
vinák egyes darabjaitól eltekintve - ilyes mire még csak kísér-
let sem történt. Csak egy-két példát hozok föl arra nézve, hogy
a kódexek lapszélkereteinek és iniciáléinak, miniaturáinak ala-
pos vizsgálata mennyi új eredményt hozott.

A legérdekesebb ezek közül a Wolfenbüttelben őrzött Tol-
hopff-korvina /Cod. 84. 1. Aug. 2°./ Ennek a kódexnek első lap-
ján számos figurális diszítés közt a legérthetetlenebbnek lát-
szott eddig egy sziklán ülő Janus-alak. Időközben azonban arról
értesítettek Kanadából, hogy ott fölbukkant Mátyás király ezen
udvari csillagászának nemeslevele, amelyet a királytól csilla-
gászati munkájáért kapott. Ebben a nemeslevél-címerven ott lát-
ható a sziklán ülő Janus alakja. Ebben található meg az indoka
a lapszél kérdéses képének. Ehhez kapcsolódva oldottam meg a
többi kép értelmét is.

Külön tanulmányban foglalkotam az egyik legszebb kor-
vinának, az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Philostratus-
nak /Boccardino Vecchio munkája/ egyik képével. /Clmae 417./

Ez az a relief-szerűen ábrázolt ókori jelenet, amely ennek a kódexnek a baloldali címlapján látható és korábban mint "tengeri lények csatája" volt ismeretes. Valóban tengeri lényekről van itt szó, de nem csatáról, hanem vidám összejövetelről, tengeri istenek esküvője alkalmával. Ennek a reliefnek a részletei máshol is feltűnnek, különösen az Attavante által diszitett kódexek címlapján. Ezt a jelenetet antik görög emlékeken is megtaláltam, ami csöppet sem különös, hiszen a reneszánsz egész művészete abban teljesedik ki, hogy visszafordul az antik görög-római emlékekhez.

Alaposan kellett foglalkoznom azokkal az emblémákkal, amelyek korvinák címlapjain - sokszor belsejében is - találhatók. Ezek a Mátyás-emblémák /kut, kova-tapló, méhkas, homokóra, sárkánykigyó, ékköves gyűrű, hordó/ különböző magyarázatokra adtak alkalmat, de ezek egyike sem volt meggyőző. Mindenesetre az uralkodó erényeinek szimbolumai kellett hogy legyenek. A probléma megoldását az Averulínus-korvina előszavában találtam meg. Bonfini tudniillik ennek a Mátyás király számára latinra fordított munkának ajánlásában felsorolja Mátyás uralkodói erényeit. Ezek pontosan összeegyeztethetők az emblémák ábráival. Föltehetően maga Mátyás választotta ezeket a maga számára, mivel a kor divatja szerint minden "nagy" családnak voltak emblémái. Csak az Aragon-ház és a Medicieket említjük itt. Az ő emblémáik éppen úgy előfordulnak birtokukban volt, illetve számukra készített kódexeken mint a Mátyás-emblémák korvinákon.

Szintén a szimbolikus emblémák jellegéhez hasonló az a TMTQ-prövidítés, amely a brüsszeli Missale címlapján egy némileg koronához hasonló jel alatt látható /Ms 9008/. Ez nem más,

nézetem szerint, mint annak jelzése, hogy Mátyás még 1474-ben, elsősorban atyjának, Hőnyaai Jánosnak érdemeiért megkapta az aranygyapjas rend tagságát. A rövidítés feloldása: Tu, Mathias, ~~xxxxx~~ tene auream torquem ^{pendantem} /Te, Mátyás, vedd az arany nyakláncot/, olyan szavak, mint amilyenekkel az Aranygyapjas-rend lovagjait avatták.

A képleírások alkalmával találtam rá hely- és személy-megállapításra. Így a Párizsban őrzött Petrarca-Dante -kódex baloldali címlapjának szimbolikus ábrázolásán, a háttérben felismerem a visegrádi várat és a Dunakanyart. /Cod. Ital. 584./ Egy másik kódex, az ugyancsak Párizsban őrzött Cassianus-korvina /Cod. Lat. 2129./ eddig pusztán a fantázia játékaként tekintett "levegőben lebegő kolostorai"-ról megállapította^m, hogy meglehetősen realisztikus ábrázolásai a görögországi, ma is meglevő Meteora-kolostoroknak /=Kolostorok a levegőben./, amelyek ma is ilyen formában, sziklák tetején láthatók. Harmadik ilyen tájkép-megállapítás volt, hogy a Római Missale /Urb. Lat. 110./ Magyarországon készült kánonképén /fol. 104^v/, a háttérben ábrázolt várost azonosítottam Raguzával, amelyben akkor még állt a később elpusztult régi dóm.

Személy-azonosítást a firenzei Bibliában végeztem. A Biblia 2. kötetének /Plut. 15. Cod. 17./ diszesen kifestett első lapján /Gherardo és Monte de Giovanni egyik fő műve/, az imádkozó Dávid király feje fölött három személy egész-alakos képe szerepel. Közülük a középső minden bizonnyal Mátyás király, a mellette balról álló alában világosan fölismerhető VIII. Károly francia király személye, A harmadik, a királytól jobbra álló alak ki-

létéről több feltevés is napvilágot látott, egyesek a fiatal Corvin Jánost keresték benne. Pedig az ábrázolt alak nem férfi, hanem kétségtelenül nő. A lilomokkal díszített kék ruha minden képpen francia eredetre utal, a viszonylag ^{hatul} mély kivágású ruha, a hosszú, nyakbafésült /az ábrázoláson szinte prémként ható/ sötét haj lehetetlenné tesz, hogy Corvin Jánosról legyen szó. A kérdéssel külön tanulmányban foglalkoztam alaposan és megállapítottam, hogy az ábrázolt alak nem más mint Anne de Beaujeu francia régensnő.

Az említett részletkérdéseken kívül a korvinák illuminálása terén általánosabb eredményeim is voltak. Az egyik ilyen miniatúra-történeti megállapításom fényt derít Francesco Rosselli szerepére a korvinák illuminálásában. A firenzei levéltár jegyzőkönyveiből ugyanis kiderül, hogy Rosselli 1480-1482 körül tért vissza oda Budáról, ahol több éven át dolgozott és az itt szerzett jövedelemből Firenze környékén birtokot vásárolt. Másrészt azt is tudjuk, hogy hosszabb ideig dolgozott a sienai dóm táblaképein, /A dóm számadáskönyveiben név szerint is meg van említve./ Azt is megtudjuk, hogy mely kódexeken dolgozott ott. Így tehát a sienai karkönyvek és a korvinák stiluskritikai összehasonlítása alapján meg lehetett állapítani, hogy a fennmaradt korvinák közül melyek azok, amelyeket az ő keze munkájának kell tartanunk. Főleg olyan darabok ezek, amelyeket eddig a "fiatal Cherico" munkájának tartottak.

Küön tanulmányokban jutottam arra az eredményre, hogy a budai királyi könyvfestőműhelyben készült korvinák egy eddig tisztázatlan csoportja Velence művészetének hatását mutatja. Még pe-

dig nem annyira a velencei miniaturafestészet, hanem inkább az ekkor ~~virágzó~~ velencei nyomdászat által készített, nyomtatott könyvek illusztrációi hatottak rá. Ilyenek az Averulinus, Beda, Evangelistarium, Cassianus, korvin-kódexek és az Aristoteles ősnymtatvány-korvina. Bizonyossá vált így, hogy az ugynevezett lombard-velencei stilus hazánkba is eljutott.

Itt szeretném megemlíteni azt, hogy a korvinák miniatúráinak vizsgálata során heraldikai problémákkal is kerültem szembe, s úgy gondolom, ezektől ^esikerült megoldanom. Ilyen mindenekelőtt a római Andreas Pannonius-korvina cimere, ami korábban nem volt meghatározva. Kiderült, hogy ez a ma látható, a Mátyáséra ráfestett címer a cremonai Zucchi-család cimere, annak egyik főpapi rangú tagjának tulajdonába került tehát ez a korvina. Véleményem ezen a téren eltér Ruy^schaert évetétől, ki a címr tulajdonosában a francia Augustin Pérault kardinálist tételezte fel. De ezt már az a körülmény is kizárja, hogy a címerfőlötti főpapi kalap nem piros /biborosi/, hanem lila.

Cimertani vizsgálatok vezettek még egyéb, az Egyetemi Könyvtár birtokában levő kódexekkel kapcsolatban is, ezekre azonban itt nem térek ki, az eredmények külön tanulmányban találhatók meg.

— — — — —

A Bibliotheca Corviniana eddig megjelent kiadásai:

1967. Budapest /magyarul/

1969. Budapest /németül/

Münche^m-Berlin /németül/

Budapest /angolul/

1969. New York - Washington /angolul/

Shannon. Ireland /angolul/

1976. Budapest /jav. kiadás, magyarul/

1978. Budapest /jav. kiadás, németül/
Budapest

1981. /3. jav. kiadás, magyarul/

Budapest. /3. jav. kiadás, németül/

Budapest /jav. kiadás, angolul/

Budapest /lengyelül/

1982. Budapest /franciául/

Jelenleg sajtó alatt van a 4. erősen bővített és javított magyar nyelvű kiadás.

Ismertetések a Bibliotheca Corviniana-ról:

1968. Magyar Könyvszemle. Borzsák István.

1969. Acta Historiae Artium. Mályusz Elemér.

Századok. Mályusz Elemér.

Művészet. Zentai Loránd.

1970. Ungarn Jahrbuch. Bogyay Tamás.

Bulletin des Bibliothèques de France. François Avril.

Zeitschrift für Kunst- und Denkmalpflege. Hajós Géza.

Pantheon. Ulrich Montag.

Vjesnik Bibliotekaru Hrvatske. Ehl Vanda.

Zeitschrift für Kulturtausch. Stuttgart.

1971. Biblos. Otto Mazal.

Art Bulletin. Mirella Levi d'Ancona.

Slavonic Review. Thomas Mark.

1972. Scriptorium. Bulletin Codicologique. François Masai.
 Knížnica a Vedecka Informacia. Hjalmar Kopriva.
 Acta Historiae Artium^m, Vayer Lajos.
1973. Deutsche Literaturzeitung. Hans Lülfig.
1980. Zentralblatt für Bibliothekswesen. Ursula Winter:
 Burgenländische Heimatsblätter. Gizele Auer.
 Renaissance Quarterly. Paul Oskar Kristeller.
1983. Magyar Könyvszemle. Kádár Zoltán.
1984. Bibliothèque d'humanisme et^{de} Renaissance. Löökkös Antal.
 Der Münster. Hans Thurn.
1985. Hungarologiai Értesítő, Kulcsár Péter.

Részlettanulmányaim a Corvinára vonatkozólag:

- Corvinaként fölismeret kódex a Vatikáni Könyvtárban. Magyar Könyvszemle. 1958. 2. sz.
- Mátyás király könyvtárának scriptorai. Petrus Cenninius. Magyar Könyvszemle. 1958. 4. sz.
- Ein neu entdeckter Corvina-Kodex in der Vaticana. Bibliotheca Classica Orientalis. 1959. 130-131.
- A Corvina scriptorai. Az Országos Széchényi Könyvtár Evkönyve. 1959. 159-177.
- Ismeretlen Corvin-kódex feltűnése az amerikai könyvpiacra. Magyar Könyvszemle 1961. 105-107.
- Un manuscrit Petrarca-Dante de la Bibliothèque Nationale à Paris et ses rapports avec la Bibliotheca Corviniana. Acta Historiae Artium Acad. Scient, Hung. 1962, 99-106.

- Bericht über neuere Forschungen auf dem Gebiet der Bibliotheca Corviniana. Renaissance und Humanismus in Mittel-und Osteuropa. II. Berlin. 9-13. 1962.
- Les scripteurs de la Bibliothèque du roi Mathias. Scriptorium 1963, 25-49.
- Uj korvina került vissza Magyarországra. Magyar Könyvszemle 1964. 378-379.
- Magyar eredetű és magyar vonatkozású kódexek Amerikában. Magyar Könyvszemle 1965. 359-365.
- Külföldre került Corvinák lelőhelymegállapítása. Magyar Könyvszemle 1967. 208-209.
- Le tre figure storiche della Bibbia fiorentina. Magyar Könyvszemle 1968. 31-34.
- Adalékok a Victorinus-korvina történetéhez. Magyar Könyvszemle 1969. 170-172.
- Adalékok egy korvinának tartott kódex hitelességének kérdéséhez. Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1967. 379-384.
- Geschichte des ungarischen Buches I. Zeitalter der Kodizes. Bibliothek 1970.
- Rapporti fra^{la} Biblioteca di Mattia Corvino e Venezia. /Venezia ed Ungheria nel Rinascimento. Firenze 1973. 215-225./
- Észrevételek a Barberini gyűjtemény néhány kódexéről. Magyar Könyvszemle 1974.
- Bemerkungen über einige Kodizes der Barberini Sammlung der Bibl. Vaticana. Gutenberg Jahrbuch 1974. 29-31.
- Ein als Corvine entdeckter Kodexⁱⁿ der Vaticana. Gutenberg Jahrbuch 1975. 27-30.

- Influenze veneziane nella miniatura dei codici di Buda. /Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento. Budapest 1975. 95-104./
- A Rosselli kérdés mai Állása. Ars Hungarica. 1975/2.
- Ein antikes Motiv - Meerthiasos - in der Buchillustration der Renaissance. Gutenberg Jahrbuch 1976. 432-438.
- Ujabb adalékok Bartholomaeus Bontius magyarországi kapcsolataihoz és poetikája. Magyar Könyvszemle 1977. 38-42.
- Les manuscrits copiés par Petrus Cenninius; liste revue et augmentée. /Miscellanea codicologica F. Masai dicata. Gand 1979. 413-416./
- Ismeretlen [†]kövina ősnymtstvány Uppsalában. Magyar Könyvszemle 1980. 280-282.
- Eine unbekannte Corvinen-Inkunabel in Uppsala. Gutenberg Jahrbuch 1981. 171-174.
- Az Egyetemi Könyvtár korvinái. Magyar Könyvszemle 1981. 221-225.
- Amit tévesen tudunk a Corvina könyvtárról. História 1983. 14-15.
- Adalékok kódexeink címereihez. Magyar Könyvszemle 1984. 366-369.
- Tolhopff János, Mátyás király csillagásza. Magyar Könyvszemle 1984.
- Die Wolfenbütteler Tolhopff-Corvine. /De captu lectoris. Hrsg. von W. Milde und Werner Schuder./Berlin-New York 1984. 88-194.

A Corvina utóhatása.

Eléggé ismeretes, hogy a Corvina nem állt teljesen egyedül Magyarországon. Nemcsak ~~elő~~zményei voltak meg Vitéz János és Janus Pannonius könyvtáraiban, hanem a Mátyáskori és az ő utána következő évtizedekben működő humanista műveltségű magyar főpapok közül többenek a birtokából maradtakfönn diszes kódexek, a könyv iránti érdeklődésük jeleként. Voltak köztük olyanok is, akiknek föltehetően könyvtárak is volt. Ezek közé tartozott Váradi Péter kalocsai érsek, akiről abból az alkalomból irtam tanulmányt, hogy az egyik oxfordi katalógusban rábukkantam egy olyan nyomtatványra, amely az ő tulajdonában volt.

Nem foglalkozott azonban eddig a kutatás azzal a kérdéssel, milyen hatással volt a budai könyvfestő műhely működése a hazai magyar nyelvű ugynevezett kolostori irodalomra. Ezeknek a főleg a latinul nem tudó magyar apácáknak a számára a XV. század végén, a XVI. század első évtizedeiben készült magyar nyelvű kódexeknek a díszítéseiben világosan fölismerhetők azok a motívumok, amelyek a korvinák, még pedig főleg éppen a Magyarországon illúminált korvinák díszítéseiben találhatók. A budai műhely hatása tehát még megszűnte után is érezhető volt a magyarországi kódexfestésben.

Mindössze három idevonatkozó példát sorolunk fel, amelyek megállapításunkat igazolják.

Az első példa az ugynevezett Festetich-kódex az Országos Széchényi Könyvtárban /MNY 73./ Ennek díszítése tagadhatatlanul a korvinák hatása alatt készült. Cím lapján a Kinizsi és a Magyar család cimere együtt, tehát ez éppen ugy Kinizsiné Magyar Benignára

utal, mint ahogy Beatrix királyné kódexeiben a király és királyné címerének együttes alkalmazása a királyné tulajdonát jelzi. A kódex még a XV. század 90-es éveiben készült.

A következő, tárgyunkra vonatkozó kézirat az ugynevezett Jordánszky-kódex, amely a XVI. század második évezredében készült és a bibliából tartalmaz részeket magyar nyelven. A kódex viszonylag gazdag díszítésében a Corvina Könyvtár egyes kódexeinek díszítményeire ismerünk. Különösen változatosak a polichrom és sokszor arannyal is díszített iniciálék, amelyek a budai könyvtár egyes kódexeinek utánérzései. Annyira változatosak ezek a díszítések, hogy arra kell gondolnunk, hogy a miniátornak ismer-
nie kellett a budai könyvtár több darabját, főleg azokat, amelyeket ott a művészettörténet által a "Cassianus mestere" név alatt jelölnek. A Jordánszky-kódex egyébként valószínűleg a budai domonkos kolostorban készült, amely közismerten szoros kapcsolatban állt a királyi udvarral.

A harmadik kódex, amelyről meg kell emlékeznünk, az ugynevezett Kriza-kódex. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, K 47./ 1532-ben készült imádságoskönyv. A viszonylag kis terjedelmű kódexnek 17 lapján színes lapszéldísz és egyéb miniaturát láthatunk, amely tagadhatatlanul közeli rokonságban van a korvínák miniatúráival. Ez a kódex egyike a magyarországi XVI. század első feléből származó díszített legszebb kódexeknek. /Csak sajnálattal lehet megjegyezni, hogy a nemrégiben megjelent fakszimile-kiadás távolról sem adja vissza az eredetinek szépségét és üdőségét./

Erről a kérdésről írt tanulmányunk: Klösterliche Buchmalerei in Ungarn im 16. Jahrhundert. Gutenberg Jahrbuch 1986. 64-67.

Egyéb kutatások.

A tézisek címében megjelölt területen kívül még több különböző irányban folytattam kutatásokat és készítettem publikációkat.

1. Mint kodikológus nemcsak a XIV. és XV. századi magyar könyvkultúrával foglalkoztam, hanem a kódexek egész korával. 2. Mint végzettségem szerint magyar-német szakos tanárnő a XVIII-XIX. század magyar és német irodalmából voltak - főleg pályám kezdetén - tanulmányaim és forrásközléseim. 3. Mint kézirattáros foglalkoztam ismeretlen kéziratokkal és azok kiadásával, illetve műveltem az elméleti kézirattant, készítettem kéziratkatalógusokat.

1. Kodikológia. Két összefoglaló művem jelent meg. Az egyik Csapodi Csabával mint társszerzővel együtt kiadott "Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt." /Még csak első kötete jelent meg 1988-ban, a második és harmadik kötet sajtó alatt, illetve előkészületben./ A másik mű összefoglaló jellegű tudományos ismeretterjesztő munka: Európai kódexfestő művészet. Budapest 1981. /Nívódíjjal kitüntetve./ Ugyanennek német nyelvű kiadása 1982-ben, lengyel kiadása 1984-ben jelent meg. Itt említhetem meg még tudományos önéletrajz-jellegű munkámat: "Humanista kódexek nyomában." Budapest 1978. /Nívódíjat kapott ez is./

2. Magyar és német irodalomtörténet: Biedermeier a magyar költészetben. Budapest 1936. /Doktori disszertációm volt./ - Egy ismeretlen Tompa évével. Irodalomtörténet. 1940. 40-42. - Ady Endre ifjúkori levele. Irodalomtörténet 1941. 28-29. - Kemény Zsigmond ismeretlen levele. Irodalomtörténet 1941. 190. - Farsan-

gi játék a XVIII. századból. Irodalomtörténet 1942. - Ady Endre^u tanárokról. Irodalomtörténet 1947. 97-98. - Jegyzetek Tolnai Lajos drámakísérleteihez. Irodalomtörténet 1952. 523-533. /Belia Györggyel mint társszerzővel./ - Mikszóth Kálmán válogatott elbeszélései I-III. kötet. Budapest 1954-1955. /Sajtó alá rendezés és jegyzetelés./ - Petőfi vers ismeretlen változata. Magyar Könyvszemle 1956. 1. sz. - Kazinczy Ferenc levelezése. XXII. kötet. Budapest 1960. /Társszerzőként./

3. a. Kéziratkiadások: ~~Széchenyi~~ Bartók Béla levelei Harsányi Kálmánhoz. Irodalomtörténeti Közlemények 1956. 3. sz. - Gercen és a magyar emigráció. 12 kiadatlan levél. Irodalomtörténeti Közlemények 1954. 1. sz. /Belia Györggyel együtt./ Ugyanez oroszul megjelent: Literaturnoje Naszledstvo 64. kötet 416-438./

3 b. Kézirattan, kéziratkatalógusok és bibliográfia: Szempontok irodalmi levelek meghatározásához. Magyar Könyvszeme 1940. 79-83. - Kéziratos források az Országos Széchényi Könyvtárban 1798-1867. Budapest 1950. /Munkaközösségben./ - Az Országos Széchényi Könyvtár magyar nyelvű kötetes kéziratainak katalógusa. I. - III. Budapest 1956. /Munkaközösségben készült/. - Kéziratok központi katalógusa és bibliográfiája. Magyar Könyvszemle 1957. 3. sz. - A kéziratgyűjtemények új típusai. Magyar Könyvszemle 1960. 196-201. - Szekfű Gyula műveinek bibliográfiája. Regnum 1942/43. 765-773. - Ugyanaz: "Szekfű Gyula a történetíró és nemzetnevelő 60. születésnapjára" c. kötetben. 109-112.

Befejezésként még megjegyzem, hogy a Bruxellesben megjelenő Scriptorium "Bulletin Codicologique" c. mellékletében a folyóirat fölkerésére mint magyar referens 1962 és 1987 közt mintegy 300 rövid recenziót írtam a magyarországi írástörténeti, kodikológiai művekről, kéziratkatalógusokról stb.